

Nina Vobič Arlič

**Luthar, Breda in Maruša Pušnik (ur): Remembering Utopia,
The culture of Everyday Life in Socialist Yugoslavia.
Washington: New Academia Publishing.
453 strani (ISBN 978-0-9844062-3-4), 24,40 evrov**

Avtorji zbornika *Remembering Utopia, The culture of Everyday Life in Socialist Yugoslavia*, ki je - sodeč po tem, da so besedila napisana v angleškem jeziku - namenjen (tudi) zainteresirani mednarodni javnosti, so si zadali, kot lahko sklepamo iz Uvodnika, tri glavne naloge. Prvič, vsakdanje življenje v socialistični Jugoslaviji približati sodobnikom, in sicer na osnovi analize vsakodnevnih praks, vendar z »izogibanjem interpretacijam »resničnega življenja« v socializmu z analizo družbenih struktur in podcenjevanjem običajnega, vsakdanjega življenja v socializmu« (str. 3). Drugič, dekolonizirati »zahodni« diskurz o Vzhodni in Srednji Evropi, predvsem socialistični Jugoslaviji, kot evropski periferiji oziroma evropskemu orientu. Namen zbornika pa je tudi demitizirati jugonostalgijo, današnje idealiziranje socialistične preteklosti, ki ga avtorici zbornika razumeta predvsem kot »projekcijo utopične preteklosti v prihodnost postsocialističnih družb, ki so vznikle iz Jugoslavije, /.../ v vsakdanje realnosti in negotovosti sedanjih pogojev bivanja« (str. 19).

In prav z revizijo jugonostalgije se prvenstveno ukvarjajo prva tri besedila zbornika. Prispevka Bojane Videkanic *Prvi in zadnji cesar: reprezentacije predsednika, telesa mladih* in Danke Ninković Slavnić *Praznovanje Jugoslavije: vizualne reprezentacije državnih praznikov* se dopolnjujeta v analizi dveh osrednjih praznikov v nekdanji skupni državi, dnevu mladosti in dnevu republike. Medtem ko Videkaniceva podrobni analizi praznovanj ob dnevu mladosti in priprav nanje - na primer z opisom, kako so se ta vsako leto več mesecev pred 25. majem začela z izborom nosilcev štafet tako na lokalni kot na republiški ravni - doda analizo izbranih fotografij z osrednjega praznovanja v Beogradu, je analiza Ninković Slavnićeve izključno diskurzivna: kritično analizira besedila in fotografije, ki sta jih ljubljansko Delo in beograjska Politika objavljala na dan mladosti in dan republike med letoma 1974 in 1990, kako so se podobe spreminjale od Maršala Tita kot osrednjega in nevprašljivega simbola SFRJ do karikatur v obeh časnikih, ki so nakazovale pokop nekdanjih iluzij oziroma skupnih vrednot. Rezultat analize obeh besedil najbolj strne Ninković Slavnićeva: »Kreativni vizualni izrazi dvignejo zavedanje o medijskih konstrukcijah realnosti in spodbudijo bralce, da začnejo razmišljati o njihovih percepcijah sveta. Spremenjeni pogled spodbudi drugačno podobo v okviru in prinaša možnost, da je naš pogled na svet samo eden izmed mnogih« (str. 90). Rečemo lahko torej, da je obema besediloma uspelo demitizirati jugonostalgijo. Ponudili sta namreč možnost drugačnega pogleda na podobe pionirčkov, štafete, Tita in živobarvnih praznovanj na beograjskem stadionu JLA. Tretje besedilo iz prvega sklopa zbornika z delovnim naslovom Spomini, članek Tanje Petrović, *Oficirji brez vojske: spomini na socializem in vsakodnevne strategije v post-socialistični Sloveniji*, ponuja dodaten argument, da jugonostalgije ne smemo razumeti kot nekritično malikovanje preteklosti, kot željo po vrnitvi v preteklost, kakršna je bila. Z analizo poglobljenih intervjujev z upokojenimi oficirji JLA, ki so po osamosvojitvi ostali v Sloveniji, se zavemo tragike njihove usode: simbolno jo zaznamuje portret predsednika Tita na stenah njihovih stanovanj. »Za te nekdanje oficirje JLA je preteklost radikalno odrezana od sedanjosti. Ker ni bilo družbenega sveta, ki bi jim zamenjal socialističnega, so njihovi spomini popolnoma mobilizirani za upravičevanje tistega, kar jim je predstavljalo družbeni svet pred koncem socializma v Jugoslaviji. Ker nadomestka ni, bi lahko sklepali, da se socializem zanje ni mogel nikdar končati, in njihova sedanjost je postala podaljšana preteklost« (str. 112).

Prikaz in analiza vsakodnevnih praks ter vsakdanjega življenja v socializmu pa sta v ospredju ostalih besedil zbornika. Čeprav sta urednici te prispevke razdelili v tri sklope - prvi naj bi se pretežno ukvarjal s popularno kulturo, drugi z načini preživljanja prostega časa, tretji pa s potrošništvom - bi lahko rekli, da se vsi trije vidiki življenja v socialistični Jugoslaviji v besedilih med seboj tesno prepletajo. Najbolj očiten in tudi najbolj poudarjan skupni imenovalec omenjenih analiz je specifičen značaj socializma v povojni Jugoslaviji oziroma odločilno leto 1948, prelom s Stalinovo Sovjetsko zvezo, ki je, kot ugotavljajo avtorji, na različnih področjih življenja Jugoslavijo naredil bolj »svobodno«, odprl njene meje proti Zahodu. Tako naj bi na primer, kot poudarja Dean Vuletic v članku *Evropski zvoki, jugoslovanske vizije, nastopanje Jugoslavije na Evroviziji* jugoslovanske kulturne in politične elite »izkoriščale Evrovizijo, da bi promovirale svojo državo kot najbolj kulturno svoboden in moderen del Vzhodne Evrope« (str. 137). Džuboks (Jukebox), prva rock'n'roll revija v socialistični Jugoslaviji, pa je v istoimenskem članku Radine Vučetić predstavljena kot sinonim za vesternizacijo Jugoslavije, saj naj bi »Jukebox in družbena atmosfera, še posebej v velikih mestih, omogočala, da so se mladi ljudje počutili drugače. Njihovi idoli tako niso bili več zgolj heroji iz druge svetovne vojne, pač pa tudi rock zvezde, kot so Mick Jagger in drugi, njihove sobe so v sivem socialističnem svetu prekrivali živobarvni posterji, rockovska glasba iz gramofonov, jukeboxov in radiev, s koncertov in televizije, pa jim je dajala občutek svobode« (str. 162). Tudi popularizaciji televizije v Sloveniji je prostor odprla omenjena mehkejša oblika socializma, v poglavju *Flirtanje s televizijo v socializmu* ugotavlja Maruša Pušnik. Čeprav upravičevana kot podaljšek oblasti, ki seže v dnevne sobe državljanov, je televizija vse od 50. let prejšnjega stoletja hkrati pomenila tudi močno vesternizacijo vsakodnevnega življenja v socializmu, opozarja Pušnikova, saj naj bi socializem sicer reproducirala, vendar ga hkrati tudi »spreminjala z vnašanjem zahodnih, kapitalističnih diskurzov in praks v Slovenijo« (str. 253). In prav možnost stika z »Zahodom« kot zgodovinsko ključnega poudarja tudi Gregor Tomc v članku z naslovom *Zgodba dveh subkultur*, ki prinaša primerjalno analizo hipijevske in punkovske subkulture v Sloveniji. Obe subkulturi, ki sta se v Sloveniji pojavili v 70. letih prejšnjega stoletja, naj bi bili namreč produkt internalizacije zahodnih subkulturnih načinov življenja, predvsem v smislu njihovega izposojanja. Posebne okoliščine za razvoj subkultur v socialističnem okolju so se najbolj jasno pokazale na primeru punka. »Zaradi specifičnih družbenih okoliščin, ki bi jih najbolje lahko opisali kot 'represivno toleranco', splošno klimo, ki pojava subkultur ni spodbujala, ni pa jih niti zatirala, je slovenski punk doživel izvirne kongnitivne dodatke, predvsem na ravni individualne ustvarjalnosti, ki so v zameno oblikovali subkulturno ozadje, specifično za lokalno situacijo« (str. 192). Na podobno situacijo, nekakšno politiko korenčka in palice, v članku *Sramota, želja in hrepenenje po Zahodu*, ki je študij primera potrošnje, natančneje jugoslovanskega (pretežno slovenskega) nakupovalnega turizma v 50. in 60. letih v Trstu, opozarja tudi Breda Luthar. Po eni strani je namreč oblast take potrošniške ekspedicije na Zahod dovolila, po drugi strani pa jih je z naključnimi zaostritvami pregledov na mejah in arbitrarnim carinjenjem skušala omejevati. Toda, glavne kulturne in simbolične posledice takih nakupovalnih izletov jim ni uspelo preprečiti, ugotavlja Lutharjeva. »Postali so način oblikovanja samega sebe nasproti dominantnim definicijam socialistične subjektivnosti in kolektivnosti ter njim pripadajoči definiciji človeških potreb« (str. 372). Predvsem pa naj bi ti izleti pomenili tudi nekakšen »trk civilizacij« na mikroravni, trk Vzhoda z Zahodom. Potrošnikom iz Jugoslavije so namreč vzbujali občutke tujosti in neprimernosti, ko so kanček tega Zahoda okusili v Trstu.

Do sorodnih, čeprav obratnih zaključkov – občutka odtujenosti in lastni državi – nas pripeljeta analizi razvoja turizma na Jadranski obali. Tako Igor Duda v sestavku *Jadran za vse: poletne počitnice na Hrvaškem*, kot tudi Karin Taylor v poglavju »SOBE«: *privatiziranje turizma na delavski rivieri* ponujata vpogled v to, kako je tedanji režim z načrtnim odpiranjem meja turistom z »Zahoda«, da bi razvijal jugoslovanski turizem, in razvojem socialističnega koncepta »počitnice za vse« domačim turistom omogočil »sodelovanje v potrošniški kulturi, ki je bila

podobna tisti, ki so jo s seboj prinesli tuji gosti« (str. 335) in hkrati »ustvaril nove potrebe in navade, zagorelo telo pa je pridobilo pomen statusnega simbola« (str. 308).

Primer Zagrebčanke *Žuži Jelinek*, najbolj znane jugoslovanske modne oblikovalke iz 50. let, pa bralcu zbornika v istoimenskem članku Djurdje Bartlett ponudi prikaz, da je tudi liberalnejši, permissivnejši jugoslovanski socializem znal pokazati trši obraz. Po modnih revijah v Združenih državah in uspešni azijski turneji se je Žuži Jelinek zaradi političnih pritiskov leta 1962 izselila v Švico. Njena edina zločina sta bila preveč individualistična naravnost in podjetniška žilica (str. 422).

In tudi ugotovitve avtorjev člankov *Jugoslovanska preteklost v filmu in glasbi* (Martin Pogačar), *Športniki Jugoslavije, združite se* (Gregor Starc) in *Kuhanje v socialistični Sloveniji* (Blanka Tivadar in Andreja Vezovnik) dokazujejo, da jugoslovanski socializem tudi na ravni vsakdanjega življenja, v smislu preživljanja prostega časa in potrošnje, še zdaleč ni dopuščal svobode, da pa so se hkrati s političnimi in ekonomskimi okoliščinami spreminjale tako na primer značilnosti filmske produkcije kot tudi načini rekreacije in pogledi na to, kaj je zdrava prehrana ter kako in kaj kuhati. Zelo pomenljiva je v članku *Kuhanje v socialistični Sloveniji* analiza kuharskih nasvetov v reviji *Naša žena*, ki so se spreminjali od »kuhanja socializma« do konca 70. let pa vse do sodelovanja pri izgradnji nove nacionalne države v 80. letih, kjer je posebno mesto dobil kruh kot simbol slovenske nacije, domače zemlje, doma in domovine. Članek Blanke Tivadar in Andreje Vezovnik se tako naveže na eno ključnih vprašanj nekdanje Jugoslavije, ki pa je sicer, razen v poglavju Hanna Hardta, v zborniku izpuščeno. Gre za vprašanje jugoslovanskega nacionalne problematike, vprašanje večkulturnosti, ki je konec koncev privedlo tudi do razpada analizirane *Utopije*. Paradoksalno pa - kot v komentarju objavljenih fotografij z ljubljanske tržnice tik pred razpadom socialistične federativne države, strnjениh pod naslovom *Obraz tržnice* ugotavlja Hardt - prav omenjeno večkulturnost lahko beremo tudi kot »opomin, kakšne možnosti je ta imela v obljubah socializma« (str. 430).

Zbornik *Remembering Utopia* je tako skoraj v popolnosti izpolnil tri glavne cilje. Mozaik diskurzivne analize medijskih besedil in analize spominov skozi poglobljene intervjuje tako domačemu kot tujemu bralcu (kljub določenim faktografskim napakam, da so si na primer pionirski nadeli rdeče kapice in modre rutke, str. 39) ponuja dragocen prikaz vsakodnevnih praks v socializmu. Uspelo mu je tudi spodbuditi razmišljanje o tem, kaj pravzaprav je jugonostalgija. Zbornik opozarja še na kolonizacijo zahodnega diskurza o socialistični Jugoslaviji, a hkrati s poskusi deorientalizacije nekdanje federacije in s poudarjanjem preloma s Stalinovo Sovjetsko zvezo ter preostankom vzhodnega bloka SFRJ za nazaj na novo orientalizira. S poudarjanjem podobnosti se namreč bralec vedno znova zave tudi nepremostljivih razlik.

Tit Neubauer

Tomaž Deželan: Relevantnost tradicij državljanstva. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV (knjižna zbirka politični procesi in institucije), 2009. 141 strani (ISBN 978-961-235-388-9), 16 evrov

Nedvomno so bili vprašanje državljanstva, njegove vloge v spreminjajočih se oblikah državnih tvorb in njegov pomen za odnos med vladanimi in vladajočimi od nekdaj intrigantna vsebina znanstvene obravnave družboslovcev, a kljub svoji nedvoumni umeščenosti v polje politike čedalje bolj postajajo središčna točka multidisciplinarne obravnave. Monografija *Relevantnost*